

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ВОРОНІЮК Ірина В'ячеславівна

УДК 37.015.3-053.5:159.954

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО
ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

- Науковий керівник:** кандидат психологічних наук, доцент
Зінченко Людмила Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри психології
- Офіційні опоненти:** академік АПН України,
доктор психологічних наук, професор,
Моляко Валентин Олексійович
Інститут психології імені Г.С. Костюка, завідувач
лабораторії психології творчості
кандидат психологічних наук, доцент
Хоружий Сергій Миколайович
Київський національний лінгвістичний університет,
доцент кафедри психології
- Провідна установа:** Інститут педагогіки і психології професійної
освіти АПН України, відділ педагогічних технологій
неперервної професійної освіти, м. Київ

Захист відбудеться “19” березня 2003 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова,9.

Автореферат розіслано “13” лютого 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Побудова демократичного суспільства з високорозвиненою економікою об'єктивно зумовлює потребу в розвитку значного творчого та інтелектуального потенціалу людини, своєчасного виявлення й подальшого формування творчості та обдарованості. За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі на основі прийнятої Урядом Державної національної Програми “Освіта” (Україна XXI століття).

У Конституції України, Законах України “Про освіту”, “Про мови в Україні”, “Про загальну середню освіту”, Положенні про загальноосвітній навчальний заклад, Державних національних програмах “Освіта” (Україна XXI століття), “Діти України”, Постанові Кабінету Міністрів України №1717 від 16.11.2000 року “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання” визначено, що відродження суспільства України, його розвиток значною мірою залежить від творчості та активності його членів, їх ініціативи; тих умов, які створюються для розвитку та реалізації потенціалу кожної особистості.

Реалізація загальнодержавних програм передбачає вдосконалення існуючих і розробку нових педагогічних систем та психологічних підходів розвитку особистості дітей, знаходження нових методів підвищення якості та інтенсивності навчально-виховного процесу, що потребує нових психолого-педагогічних досліджень.

Проблема формування творчої особистості вказується як мета в будь-якій педагогічній системі. Внутрішня особистісна тенденція до творчого вирішення проблем у психолого-педагогічній літературі отримала назву “креативність”. З психологічної точки зору креативність – це тісно пов'язана з іншими рисами в цілісну систему властивість особистості. Предметом спеціального вивчення вона виступила в дослідженнях як зарубіжних (М.Воллах, Дж.Гілфорд, Х.Грубер, Дж. Девідсон, Н.Коган, С.Медник, Р.Муні, П.Торренс, Д.Фельдман, Дж.Фодор, Д.Харрінгтон, А.Штейн та ін.), так і вітчизняних вчених (Т.Галкіна, Є.Григоренко, В.Дружинін, В.Козленко, П.Кравчук, Л.Ляхова, В.Моляко, Я.Пономарев, К.Торшина та ін.).

З погляду психодіагностики та психометрики креативність трактується як вектор інтенсивності творчої тенденції особистості, що включає можливість її виміру, знаходження зв'язків з іншими проявами особистості (А.Анастасі, Є.Артемьєва, С.Бешелев, В.Бітінас, Е.Браверман, Ф.Гурвич, Є.Мартинова, В.Мельников, М.Мучник, Я.Окунь, Г.Суходольський, Л.Ямпольський та ін.). Як і будь-яку позитивну властивість, креативність важливо формувати якомога раніше. Найбільш сприятливим періодом для цього, на думку науковців, вважають молодший шкільний вік, коли спонтанна і, часто, репродуктивна творчість дошкільного віку з'єднується зі швидко зростаючим інтелектом, абстрактним мисленням, логічністю. У цьому віці істотно зростає можливість самостійної постановки цілей, мотивування себе, пошуку способів дій і контролю результатів, тобто, освоєння всіх компонентів психологічної структури діяльності (Л.Вержиковська, О. Куль-

чицька, Н.Литвинова, О.Матюшкін, В.Меде, В.Моляко, Г.Піорковський, Л.Чорна та ін.).

Практичний досвід роботи та наукові спостереження свідчать про те, що значна частина учнів у процесі освоєння навчальної діяльності та під її тиском стають пасивними виконавцями завдань і закінчують школу непристосованими, бездіяльними, незадоволеними життям членами суспільства. Щоб зберегти творчу тенденцію дошкільного віку, підсилити її у молодшому шкільному віці новими інтелектуальними, інструментальними й методичними можливостями, необхідне дослідження умов розвитку і детермінант творчого потенціалу молодших школярів. У такому аспекті проблема не вивчалась.

Таким чином, соціальна значущість проблеми розвитку творчості в молодшому шкільному віці та її недостатня розробка й зумовили вибір теми нашого дослідження “Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів”.

Зв’язок із науковими планами і програмами. Тема входить до плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, затверджена на засіданні Вченої ради університету (протокол № 3 від 1 листопада 2001 р.), та рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 9 від 27 листопада 2001 р.).

Об’єкт дослідження – творчість молодших школярів.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку та реалізації творчого потенціалу учнів у навчально-виховному процесі початкової школи.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально виявити структуру факторів, які детермінують творчість молодших школярів, особливості функціонування креативності в системі властивостей їх особистості та умови стимулювання творчих станів і формування креативності як особистісної риси.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що:

1. В системі властивостей особистості молодших школярів креативність є системоутворюючим фактором творчої діяльності.
2. Творчий потенціал молодших школярів обумовлений різними за структурою системами внутрішніх психологічних факторів, які залежать від статі дитини.
3. Стимулювання творчих станів і розвиток креативності молодшого школяра може здійснюватися засобами соціально-психологічного навчання.

Відповідно до мети та гіпотези були поставлені такі **завдання** дослідження:

1. Обґрунтувати теоретичні й методичні підходи до вивчення проблеми розвитку творчого потенціалу молодших школярів.
2. Виявити психологічні особливості та статеві відмінності функціонування креативності в системі властивостей особистості.
3. Дослідити залежність рівня творчого потенціалу молодших школярів від соціально-психологічних та навчально-виховних умов їх розвитку.

4. Розробити та апробувати систему методів, стратегій і тактик їх застосування в процесі стимулювання творчого стану дітей і формування креативності засобами соціально-психологічного тренінгу.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення філософії та психології щодо формування особистості в процесі активної творчої діяльності, ролі дорослих у становленні обдарованої особистості (Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, Е.О.Мілерян, В.О.Моляко, Д.Ф.Ніколенко та ін.); загальноконцептуальні принципи вивчення проблеми обдарованості (О.І.Кульчицька, О.М.Матюшкін, В.О.Моляко, М.О.Холодна та ін.) та особливостей навчання обдарованих дітей (Б.Блум, Дж.Гілфорд, М.Карне, Дж.Рензуллі та ін.); принципи та проблеми керівництва розвитком здібностей у дітей (Г.С.Костюк, Н.С.Лейтес та ін.); положення загальної психометрики, психодіагностики та консультування (А.Анастасі, А.А.Бодальов, В.В.Бурлачук, В.В.Столін, С.М.Хоружий та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел із проблем визначення, вимірів і розвитку творчого потенціалу особистості; психолого-педагогічний експеримент (констатуючий та формуючий); метод експертних оцінок; методи математичної статистики (варіаційний, кореляційний, кластерний і факторний аналіз); методи активного соціально-психологічного навчання.

База дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №45 м. Херсона. Дослідженням було охоплено 190 дітей. Дослідження здійснювалось впродовж 1998-2002 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в уточненні змісту понять “креативність”, “творчий потенціал”, “творчий стан” із позицій послідовного системного багатовимірного підходу; в розширенні уявлень про психологічні детермінанти творчого потенціалу на рівні властивостей особистості; у виявленні міжстатевих відмінностей детермінації творчого потенціалу молодших школярів у системі властивостей особистості; у встановленні зв'язків між рівнем творчого потенціалу та компонентами особистості в навчально-виховному процесі; в обґрунтуванні психолого-педагогічних підходів до стимулювання творчого стану й розвитку креативності молодших школярів на основі використання активних методів навчання.

Особистий внесок автора полягає у розширенні уявлень про психологічні детермінанти творчого потенціалу на рівні властивостей особистості, виявленні міжстатевих відмінностей внутрішньої детермінації творчого потенціалу молодших школярів, визначенні та обґрунтуванні педагогічних підходів до стимулювання творчого стану, в розробці на підставі даних дослідження програми соціально-психологічного тренінгу стимулювання творчих станів дітей. У спільних публікаціях відображені основні ідеї та кількісні результати дослідження автора дисертації.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що апробований пакет психодіагностичних методик для вимірювання латентних факторів творчого потенціалу, виявлені можливості відстеження еволюції дитини в багатовимірному просторі властивостей особистості (метод клас-

терного аналізу) та формування на цій основі індивідуальної стратегії розвитку креативності особистості молодших школярів, також розроблена система психолого-педагогічних засобів стимулювання творчості молодших школярів можуть використовуватися шкільними психологами та вчителями початкових класів з метою розвитку їх креативності. Для вчителів початкових класів розроблено та опубліковано методичні рекомендації з формування творчих станів та розвитку креативності молодших школярів.

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечувалась методологічною обґрунтованістю вихідних положень; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті, об'єкту, предмету та завданням дослідження; кількісним і якісним аналізом значного обсягу теоретичного й емпіричного матеріалу; репрезентативністю вибірки та адекватним використанням методів аналізу даних; використанням багатомірного підходу в інтерпретації результатів. Обробка даних проводилася з використанням ЕОМ К6-2 за допомогою статистичної програми KELLY, електронних таблиць MS Excel 97.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи” (м. Херсон, 23-25 вересня 1997 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Розвиток творчих здібностей сільських учнів в умовах навчального закладу для обдарованих дітей” (м. Херсон, 19-21 вересня 2000 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Системно-розвивальне навчання: суть, досвід, проблеми” (м. Рівне, 11-12 листопада 2001 р.), Міжнародній науковій конференції “Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології” (м. Київ, 17-18 грудня 2001 р.), науково-практичній конференції “Проблеми розвитку творчого потенціалу педагогічних кадрів у процесі курсової перепідготовки” (м. Херсон, 12 березня 2002 р.), на звітних наукових конференціях кафедр психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (1997-2002 рр.), засіданнях кафедри психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на курсах підвищення кваліфікації вчителів Південноукраїнського РПО (м. Херсон, 1998-2002 рр.).

Результати дослідження впроваджуються у Південноукраїнському регіональному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів протягом 1998-2001 рр.

(довідка № 37 від 14 лютого 2002р) та у загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 45 м. Херсона протягом 1998-2001 рр. (довідка № 21 від 7 лютого 2002р).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження, висновки відображені у 10 публікаціях автора, з яких 5 у фахових наукових виданнях, затверджених переліком ВАК України, матеріалах конференцій, методичних рекомендаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (290 найменувань), додатків. У ній подано 17 таблиць на 20 сторінках. Основний зміст роботи викладено на 192 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, сформульовано гіпотезу, завдання, розкрито методологічні та теоретичні засади, методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичну й практичну цінність роботи, розкрито форми її апробації та наведено відомості про структуру дисертації.

У першому розділі – “Теоретичні підходи до проблеми розвитку творчості в психології” – висвітлюється стан вивчення досліджуваної проблеми у філософській та психолого-педагогічній літературі; аналізується стан проблеми розвитку творчості дітей і креативності їх особистості; розкривається роль творчої компоненти особистості молодших школярів у системі навчально-виховного процесу в школі, у становленні та особистісному розвитку.

Розкриваються основні підходи до вирішення проблеми креативності в зарубіжній психології: прагматичний (Дж. Адамс, Е. де Боно, В.Гордон, фон Ек, А.Осборн), міждисциплінарний (Г.Айзенк, Т. Амабейль, Ф.Баррон, М.Боден, П.Ленглі, Х.Симон, та ін.), інтегративний (Х.Гарднер, Т.Любарт, Р.Стернберг, Т.Тардиф та ін.), психоаналітичний (П.Вернон, Е.Кріс, Л.Кубі, З.Фрейд та ін.) та інші наукові погляди на зміст, критерії, джерела креативності. Визначено найбільш перспективним інтегративний підхід. Його найважливіші характеристики: системність, міждисциплінарність, використання ресурсів різних аспектів психології, цілісність розуміння процесів творчості, відкритість новим поглядам на проблему креативності.

Висвітлюються основні підходи до розгляду проблеми творчості в традиційній психології (В.М.Екземплярський, Б.М.Кєдров, Н.С.Лейтес, А.В.Петровський, Я.О.Пономарьов, Г.І.Россолімо, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов та ін.). Відмічені психологічні парадигми відносно допустимості використання тестів, кількісних методів і понятійного апарату, внаслідок обмежень на використання яких дослідження творчості були або загальмовані, або блоковані. Сучасний стан дослідження творчості охарактеризовано як процес зближення двох підходів: процесуального (дослідження фаз, станів, стадій та результатів перетворення предмета творчості) та особистісного (дослідження суб'єкта творчої діяльності – його потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, властивостей, самосвідомості, емоцій, почуттів) (Д.Б.Богоявленська, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, О.М.Матюшкін, В.С.Мерлін, В.О.Моляко, В.В.Рибалка, В.М.Русалов, М.О. Холодна, В.С.Юркевич та ін.).

Розглянуто різні підходи до розуміння та співвідношення понять “творча особистість”, “креативна особистість”, “творча продуктивність”, “детермінанти творчості”, “креативні риси”, “розвиток особистості”, “розвиток творчої особистості”, “творча здібність”, “творча обдарованість” та інші. Відзначено існування процесу зближення та взаємозбагачення теоретико-експериментальних і концептуальних підходів на шляху створення єдиної теорії розвитку творчого потенціалу. Визначено, що системний інтегративний особистісний підхід слід вважати найперспективнішим при вирішенні проблеми розвитку творчого потенціалу.

Результати аналізу засвідчили про наявність різноманітних підходів до вивчення проблеми управління творчою діяльністю дитини та одночасно виявили недостатність емпіричних досліджень впливу рис особистості та їх структур на творчість молодших школярів, методів спостереження за розвитком творчої особистості, недостатність теоретично обґрунтованого методичного арсеналу стимулювання творчості.

У другому розділі – “Дослідження особливостей розвитку творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку” висвітлено методичні засади дослідження й подано короткий огляд методів та конкретних методик дослідження, викладено результати статистичної обробки методами варіаційного, кореляційного, кластерного і факторного аналізу емпіричних даних констатуючого експерименту та їх інтерпретації.

Висвітлюються основні підходи до розгляду проблеми формування креативності особистості у молодшому шкільному віці. Наводяться дослідження з проблеми творчості в системі навчально-виховного процесу в початковій школі (Г.С.Костюк, О.І.Кульчицька, Н.С.Лейтес, Н.І.Литвинова, В.О.Моляко та ін.).

Сучасний стан вивчення проблеми розвитку творчого потенціалу дітей указує на необхідність синтезу різноманітних поглядів на детермінацію їх творчості не тільки теоретичними, а й емпіричними методами. Ми обрали послідовний багатовимірний емпіричний системний підхід у дослідженні проблеми розвитку творчого потенціалу учнів (В.П.Бітінас, Е.Браверман, М.Б.Мучник, Г.В.Суходольський, Г.Харман та ін.), де головним критерієм цінності результату дослідження виступає реальне підвищення вірогідності творчої самореалізації молодшого школяра. Виявлено внутрішні психологічні закономірності творчості молодших школярів, на основі яких повинна бути розроблена стратегія активізації творчого потенціалу учнів із метою досягнення ними творчої самореалізації.

Для емпіричного дослідження особливостей розвитку творчого потенціалу (ТП) молодших школярів були відібрані методики оцінки творчих і особистісних характеристик, які можна використати для цього віку. Було виконано вимірювання показників творчої продуктивності за тестами Г.Айзенка, Дж.Гілфорда, Р.Кеттела, М.Люшера, П.Торренса, методом семантичного диференціала, використані окремі показники, про які відомо, що вони корелюють із рівнем креативності (показник “Рух” у тесті М.Роршаха, психогометричний тест, полenezалежність, домінування півкуль). Окрім того використані експертні оцінки дітей учителями за показниками: творчий потенціал, поведінка, емоційність, ставлення до учня. З метою перевірки впливу соціального статусу на рівень творчих досягнень молодших школярів використано соціометричний тест за критеріями “емоційний лідер” і “діловий лідер”.

Сукупність вказаних показників розглядається нами як багатомірний простір, у якому існують кластери (зони, області) сполучень властивостей з максимальним значенням творчої самореалізації. Відібрані для дослідження методики дозволяють сконструювати багатомірний простір, у якому можливе існування вектору “Креативність”, як системного ефекту взаємодії рис осо-

бистості, вимірних тестами. З метою уточнення особливостей взаємозв'язків цього латентного фактору з емпіричними показниками ми зробили порівняння детермінації креативності окремо у дівчаток і хлопчиків.

Використана нами модель дослідження відповідає сучасним загальним методологічним вимогам до багатовимірних системних досліджень: цілісність вивчення об'єкту (особистості дитини), аналіз взаємозв'язків компонентів системи (властивостей особистості), системних ефектів їх взаємодії (латентних системоутворюючих факторів творчої самореалізації) і на цій основі вироблення стратегії, тактики й педагогічної методики управління розвитком творчих можливостей учнів.

Основні завдання констатуючого експерименту:

- 1) вивчення внутрішніх психологічних закономірностей, латентних факторних структур, які детермінують творчість молодших школярів;
- 2) виявлення міжстатевих відмінностей у детермінації їх творчості;
- 3) розробка теоретичної моделі розвитку креативності молодших школярів; вивчення психологічних суперечностей, які супроводжують стан творчості.

У результаті статистичної обробки експертних суджень методом факторного аналізу в багатовимірному просторі показників дослідження сконструйовано інтегральний показник творчого потенціалу (Креативність), найбільшу проєкцію на який має емпіричний показник "Рівень творчого потенціалу". Тому він був обраний у якості цільового для наступних видів аналізу.

Порівняльний аналіз чотирьох масивів (загальні масиви Х-1 (N=63) – хлопчики, Д-1 (N=63) – дівчатка; вибірки школярів із високим рівнем творчого потенціалу за оцінками експертів і даними кластерного аналізу: Х-2 (N=17 хлопчиків) і Д-2 (N=17 дівчаток) виявив: 1) значущі відмінності творчих особливостей молодших школярів різної статі; 2) підвищення творчості обумовлене використанням якостей, властивих іншій статі; 3) у високо творчих зберігається відмінність психологічного механізму творчості: дівчатка краще використовують активованість, образну та емоційну сферу, а хлопчики для творчих дій спираються на раціональну, вербальну та логічну сферу. З цього випливає, що стимулювання творчості дівчаток молодшого шкільного віку є більш ефективним за умов активізації вербально-логічної сфери, тоді як у хлопчиків ініціювання творчості легше здійснювати через маніпулювання їх статусом, ситуаціями, пов'язаними з ризиком для відносин, тобто соціальними факторами. Наведені у дисертації таблиці оцінок значущості розходжень дозволяють припустити, що стимулювання творчої продуктивності хлопчиків є більш ефективним через зовнішні соціальні фактори, а дівчаток – через внутрішні фактори.

Кореляційний аналіз виявив можливість підвищення творчого потенціалу дітей за рахунок активізації таких властивостей особистості, які пов'язані з інтегральним показником. У хлопчиків необхідно підвищити інтелект, вербальну продуктивність, емоційність, активність, впевненість, наполегливість, домінантність, емоційну привабливість для інших; підвищити й одночасно компенсувати самоконтролем прояви емоційної неврівноваженості; знизити тривожність, темп виконання дій. У дівчаток необхідно підвищити інтелект, емоційність, риси ділового лідера, самокон-

троль, вербальну продуктивність, загальну активність, енергійність, оптимістичність, емоційну привабливість для інших, темп виконання дій; знизити або контролювати безтурботність.

Результати факторного аналізу масиву Х-2 хлопчиків із підвищеним рівнем творчого потенціалу свідчать, що в структурі їх особистості є “активовані” незалежні системоутворюючі фактори (разом пояснюють 76,9% загальної дисперсії), які можуть змістовно пояснити творчу тенденцію хлопчиків: “Вербальна творча продуктивність”, “Інтелектуальна креативність”, “Нетерплячість, збудливість, спонтанність”, “Зовнішня вольова активність”, “Емоційна невірноваженість”, “Домінування у спілкуванні”, “Спокій, гармонія, задоволеність”, “Орієнтація на позитивні стосунки”.

Результати факторного аналізу масиву Д-2 дівчаток із творчою тенденцією свідчать про те, що в структурі їх особистості наявні “активовані” незалежні системоутворюючі фактори (разом пояснюють 82,7% загальної дисперсії), які можуть змістовно пояснити творчу тенденцію дівчаток: “Вербальна творча продуктивність”, “Сміливість, відповідальність, врівноваженість”, “Інтровертивна творчість”, “Спонтанна активність, гнучка воля, самоствердження”, “Покірність, м’якість, емоційність, інтуїтивність”, “Активність”, “Суб’єктивна орієнтація, воля, самоствердження”, “Емоційний лідер”, “Образна творча продуктивність”.

Важливою особливістю знайдених латентних структур факторів є те, що деякі з них безпосередньо підвищують творчу продуктивність, інші гальмують її, а окремі, на перший погляд, (у кореляційному значенні) ніяк не пов’язані з творчістю, але виділені алгоритмом факторного аналізу як значущі для загальної структури особистості школярів із підвищеним рівнем творчого потенціалу. Вони були враховані при розробці системи засобів стимулювання креативності, але потребують нових досліджень для теоретичного з’ясування їх фонові ролі в детермінації творчості.

Отже, кореляційний аналіз дозволив сформулювати мету формуючого експерименту в термінах властивостей особистості, а факторний аналіз – стратегічний алгоритм впливу на молодших школярів на рівні структури особистості з метою досягнення максимуму творчої самореалізації.

Існують протиріччя між навчально-виховним процесом і процесом розвитку творчого потенціалу молодших школярів: 1. Творчі стани особистості вимагають достатнього рівня внутрішньої й зовнішньої свободи учнів, що призводить до їх некерованості вчителем. 2. Творчість дітей частково гальмують вчителі зниженням емоційного ставлення, оцінок поведінки, відхиленням творчих дітей при виборі в свій клас. 3. Творчість супроводжується високим емоційним напруженням, тривожністю, загрозою небажаних акцентуацій. 4. Творчість учнів інколи поєднується з низькою внутрішньою етикою, що стає соціально небажаним і навіть небезпечним.

Аналіз емпіричної інформації свідчить про необхідність зробити такі педагогічні висновки: 1) креативність особистості пов’язана з рисами, які негативно сприймаються вчителем; 2) формування творчого потенціалу учнів необхідно супроводжувати розвитком у молодших школярів навичок контролю за “негативними” аспектами креативності; 3) учителів необхідно підготувати до конструктивного сприймання та використання “небажаних” проявів креативності.

Таким чином, в констатуючому експерименті окреслено емпірично виявлені характеристики

творчої особистості, які, разом із переліченими у першому розділі, можуть бути цільовими для розробки методики найбільш ефективного формування в молодших школярів творчого стану особистості.

У третьому розділі – “Розробка системи психолого-педагогічних засобів стимулювання творчості молодших школярів” представлено теоретичне обґрунтування побудови формуючого експерименту, визначені завдання, зміст тренінгу та результати його апробації.

Викладені у другому розділі результати дослідження свідчать про можливість значного вдосконалення педагогічної методики розвитку творчих можливостей молодших школярів. Щоб прискорити цей процес, необхідно описати конкретні дії вчителя, які приведуть учня до найбільших досягнень в творчій продуктивності. Дослідження вирішує два основних запитання: які особистісні характеристики має кластер учнів з підвищеним рівнем творчого потенціалу; які показники якою мірою впливають на інтегральний показник “креативність”.

Теоретичний аналіз виявив, що творча продуктивність може розглядатися як системний ефект взаємодії двох факторів – креативності та системи предметних знань і навичок, а інші фактори сприяють, або гальмують цю взаємодію. З цього випливає стратегія підвищення реальної творчої продуктивності одночасною активізацією двох компонент засобами соціально-психологічного тренінгу (СПТ) – психотехнічними вправами, творчими завданнями та ін.

У співпраці з педагогами початкової школи результати констатуючого експерименту були трансформовані в конкретну програму соціально-психологічного тренінгу стимулювання творчих станів молодших школярів. Головними її компонентами стали: серія парних психотехнічних і виховних вправ, тестові завдання на рівень творчої продуктивності, стратегії модифікації методики педагогічного процесу активізації творчих станів.

Основні принципи методики проведення психологічного тренінгу полягали у формуванні спочатку достатньо високої етики поведінки, окресленні зони можливої творчості та попередження про небажані творчі прояви, у формуванні навичок гальмування помилкових творчих дій, а вже потім активізації творчого стану засобами СПТ із введенням, при необхідності, спеціальних психотехнічних вправ на блокування негативних сторін процесу творчого самовиявлення.

Формуючий експеримент містив такі конкретні завдання:

- 1) організувати педагогічні умови, у яких дитина швидко активізує в собі творчий стан;
- 2) багаторазовим повторенням психотехнічних вправ на основі прийому коливання психологічного стану особистості викликати стабілізацію творчого стану як рису особистості – креативність, тобто сформувати установку на генерацію творчого стану в момент зіткнення з будь-якою проблемою;
- 3) послабити негативний вплив творчих станів особистості на поведінку, емоційні стани, акцентуовані риси особистості шляхом підвищення самоконтролю, відповідальності, вміння гальмувати та блокувати соціально небажані форми творчої поведінки або вибори об’єктів творчості;
- 4) проаналізувати зміни особистості на рівні поверхневих показників та латентних факторів

особистості;

5) вдосконалити методику проведення психологічного тренінгу з формування творчого стану з урахуванням міжстатевих відмінностей, реакцій структури особистості на вплив СПТ.

З погляду методики проведення СПТ “Творчих станів” у часі, тренінг необхідно розглядати як послідовність вправ, спрямованих на окремі властивості особистості та їх групи. Спираючись на теоретичну модель конструювання СПТ, ведучий тренінгу формує послідовність вправ таким чином, щоб: 1) викликати творчий стан (коливання стану особистості); 2) активізувати знання та вміння в проблемній області; 3) дати дитині творче завдання в умовах обмеження часу на виконання та з сильною мотивацією; 4) виконати (при необхідності) додаткові вправи з метою розвитку недостатньо розвинутих властивостей особистості; 5) спрямувати стан творчості дитини на життєві ситуації і проблеми. Кожна з цих груп може включати декілька різних вправ, які виконуються впродовж 30 хвилин.

Теоретична частина психологічного тренінгу була спрямована на оволодіння основними знаннями та розуміння проблеми творчості й формування креативності дитини у формі лекцій, практикумів та консультацій для вчителів і батьків, які проводили психологічний тренінг. З метою навчити ведучих вмінню видозмінювати методику тренінгу, теоретично було викладено важливі стратегічні й тактичні принципи та методичні прийоми конструювання й модифікації, а також адаптації психологічного тренінгу “Творчих станів” у конкретних умовах.

До найбільш важливих віднесено наступні: багаторазове повторення окремих вправ у психологічному тренінгу з метою досягнення автоматизації компонента творчої діяльності молодшого школяра; постійне коливання психологічного стану дитини з метою досягнення одночасної активізації протилежних полюсів рис особистості, властивостей характеру та особливостей поведінки; тренування виконується циклічно за двокомпонентною схемою: а) створення за допомогою психотехнічних вправ творчого стану, б) ігрове зіткнення дитини з творчою задачею, проблемою, питанням; підтримка високого рівня функціонального стану учнів, навчання їх вмінню тонізувати тіло, переборювати втому, вибирати міру активності пропорційну завданню; стимулювання будь-яких соціально-корисних творчих дій у побуті, навчанні, відносинах і окремих видах діяльності; виконання психотехнічних вправ з активізації вектора етики, соціальної допустимості, моральної оцінки запланованих творчих дій; підтримування постійних змін якості й новизни в діяльності молодших школярів, заохочення нетипових дій у вирішенні творчих завдань, використання помилок для зміни погляду на творчу проблему; підтримка сильної мотивації учнів на досягнення майстерності в будь-яких соціально допустимих діяльностях; постійне ускладнення творчої задачі шляхом введення нових критеріїв якості її вирішення, що переповнює (і цим тренує) поле свідомості дитини; введення заважаючих факторів, що тренують вольову концентрацію; імітація умов змагання з іншими учнями (це вчить не робити зайвих дій) та інші.

Перед початком і по закінченню формуючого експерименту були проведені кількісні зрізи. Кожна вправа, гра, творче завдання викликає особливий стан свідомості, який сприяє творчій

продуктивності дитини. Багаторазовий виклик творчого стану стає типовою реакцією на проблемні ситуації. Тобто формування креативності як риси особистості розглядалось нами як автоматизація виклику в собі дитиною творчого стану в момент зустрічі з проблемною ситуацією.

В результаті участі в СПТ у молодших школярів засвідчені суттєві зміни в поведінці, особистості та діях, виявлено статистично значуще збільшення творчої продуктивності з більшості показників за тестами П. Торренса, Дж. Гілфорда, експертними оцінками оригінальності творчої діяльності дітей, та розширення кола об'єктів, на які спрямовані їх дії.

Застосовано три напрямки оцінки впливу психологічного тренінгу на особистість: 1) за змінами абсолютних значень рис і властивостей молодших школярів; 2) у зміні структур латентних факторів особистості; 3) по зміщенню учнів у багатовимірному просторі властивостей особистості.

Внаслідок участі в СПТ з формування творчих станів особистості протягом двох місяців відбулися статистично значущі зміни в рівні творчої продуктивності за наступними субтестами Дж.Гілфорда, П.Торренса. У хлопчиків: “Задай питання” ($t=2,85$; $P<0,01$); “Інтерпретація малюнків “Що це?”” ($t=3,38$; $P<0,01$); “Вербальна продуктивність” ($t=2,07$; $P<0,05$). У дівчаток: “Уяви ситуацію” ($t=3,18$; $P<0,01$); “Задай питання” ($t=2,61$; $P<0,05$); “Відгадай причину” ($t=2,19$; $P<0,05$); “Інтерпретація малюнків “Що це?”” ($t=4,31$; $P<0,01$); “Вербальна продуктивність” ($t=4,00$; $P<0,01$). (таблиця 1).

Таблиця 1

Зміни рівнів творчої продуктивності за субтестами П.Торренса

Показники	хлопчики			дівчатка		
	До тренінгу	Після тренінгу	Імовірність помилки	До тренінгу	Після тренінгу	Імовірність помилки
Субтест 1 “Задай питання”	7,32	9,47	t=2,85 P<0,01	5,90	7,80	t=2,61 P<0,05
Субтест 2 “Відгадай причину”	7,32	7,91	t=0,76	5,87	7,10	t=2,19 P<0,05
Субтест 3 “Відгадай наслідки”	8,44	9,06	t=0,64	6,37	8,40	t=1,50
Субтест 4 “Результат удосконалення”	7,97	7,88	t=0,09	5,73	6,43	t=1,09
Субтест 5 “Незвичайне використання”	8,76	9,82	t=0,86	9,53	8,00	t=1,45
Субтест 6 “Незвичайні питання”	7,32	9,09	t=1,79	6,60	7,73	t=1,12
Субтест 7 “Уяви ситуацію”	7,29	7,94	t=0,80	4,63	6,73	t=3,18 P<0,01

За даними тесту Р. Кеттела на рівні ($P < 0,05$) змінились наступні риси особистості. У дівчаток: підвищились – напруженість, домінантність, тривожність, нетерплячість; знизились – сміливість, відповідальність, інтенсивність спілкування. У хлопчиків: збільшились – домінантність, інтелект, м'якість, тривожність, самоконтроль, напруженість, емоційна неврівноваженість, нетерплячість, безтурботність; зменшились – сміливість, відповідальність, інтенсивність спілкування.

За результатами факторного аналізу емпіричної інформації зроблено наступні висновки.

1. Молодший школяр виявляє велику чутливість до цілеспрямованих педагогічних впливів – виявлена легка активізація й переконфігурація рис і властивостей, які тренуються у вправах психологічного тренінгу.

2. Психологічний тренінг стимулювання творчих станів по-різному вплинув на школярів різної статі – викликав активізацію різних конфігурацій, що детермінують творчість.

3. Стимулювання творчих станів має негативні побічні соціальні ефекти у формі негативних рис, тенденції до акцентуацій, неврівноваженості, етичних помилок. З метою запобігання небажаних ефектів, необхідно збільшити кількість вправ на етику, самоконтроль, функціональний стан, врівноваженість.

Педагогічна система стимулювання творчості хлопчиків повинна мати розширений вибір психотехнічних вправ з розвитку етики й самоконтролю, без яких творчість може приймати агресивно-деструктивну форму. Педагогічна система стимулювання творчості дівчат повинна мати систему психотехнічних вправ, які разом із активізацією, навчають контролювати негативні риси особистості: нейротичність, психічну неврівноваженість, самовпевненість, підсилити раціональний вектор особистості.

Для спостереження за еволюцією дітей у просторі показників формуючого експерименту ми застосували метод кластерного аналізу. У нашому дослідженні цільовим кластером виступає зона багатовимірного простору, де групуються учні з підвищеним рівнем творчого потенціалу. Результати візуалізації виявили наявність руху молодших школярів у напрямку цих кластерів.

Таким чином, якісні та кількісні результати формуючого експерименту переконливо засвідчили, що запропонована система роботи сприяла підвищенню рівня творчої самореалізації школярів. Отримані результати дозволили вдосконалити СПТ і розробити принципи конструювання й модифікації психологічного тренінгу “Творчих станів”; можливості спрямування тренінгу на інші вікові групи школярів та дорослих; розробити нові напрямки дослідження творчості.

Отримані дані підтвердили висунуті нами гіпотези та дозволили зробити такі висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми реалізації творчого потенціалу молодших школярів, що виявляється у розкритті сутності й специфіки цього

процесу, виявленні особливостей прояву творчого потенціалу в дітей молодшого шкільного віку, застосуванні багатовимірною системного підходу до дослідження творчої самореалізації молодших школярів та розробці системи психолого-педагогічних засобів стимулювання їх творчості.

1. Креативність як властивість особистості виявляється в тенденції до вирішення проблем по-новому, новими засобами, семантичними “стрибками”, конфігураціями дій або методів та ін. Для активізації креативності необхідно створення особливого психічного стану. Емпірично креативність виявляється як головна компонента системи тестових і експертних оцінок творчого потенціалу, певним чином пов’язана з іншими властивостями особистості. Це дозволяє вважати її одним із системоутворюючих факторів структури особистості, що впливає та обумовлює рівень розвитку особистості та її самореалізації.
2. Максимальне виявлення творчого потенціалу виникає в тих ситуаціях, коли дитина намагається використати нетиповий для себе засіб (метод, властивість) вирішення проблеми. Інакше кажучи, творчість – це ефект взаємодії спроб одночасного використання протилежних властивостей особистості (раціональності й ірраціональності, зосередженості й розсіяності уваги, організованості та дезорганізації та ін.).
3. Творчий потенціал молодших школярів має статеві відмінності. У дівчаток він більшою мірою обумовлений інтуїтивним, підсвідомим, чуттєвим, неврівноваженим, у хлопчиків – раціональним, логічним, соціальними взаємодіями.
4. Креативність реалізується в реальні творчі дії молодших школярів за умови одночасної активізації протилежних властивостей особистості, що можливо реалізувати в простій педагогічній стратегії коливання “маятника психічного стану”. Емпіричне дослідження підтверджує таку можливість підвищення творчої продуктивності. Достатньо довга за часом активізація протилежних рис закріплює потенційну креативність дитини на рівні повсякденних дій і рішень. Реальні особистісні зміни підтверджені методом кластерного аналізу: у багатовимірному просторі властивостей особистості молодші школярі еволюціонують до кластеру учнів з високим рівнем творчих досягнень.
5. Кожна предметна область потребує своєї конфігурації латентних факторів. Взаємодіями з творчими проблемами особистість формує конфігурацію рис, необхідну в даній предметній області творчості. Творчий потенціал полягає в близькості реальної конфігурації до конфігурації предметної області. Активізації необхідної конфігурації можлива засобами творчого стану, який є середнім між різними конфігураціями. І хоча про творчість можна говорити лише в термінах ймовірності, підвищення творчої продуктивності молодших школярів можливе за рахунок формування нових зовнішніх і внутрішніх умов їх діяльності.
6. Творча продуктивність молодших школярів являє собою системний ефект взаємодії двох факторів – креативності та системи предметних знань і навичок, де інші фактори сприяють або гальмують цю взаємодію. Це обумовлює стратегію підвищення реальної творчої продуктивності одночасною активізацією двох компонент засобами соціально-психологічного

тренінгу (психотехнічними вправами, творчими завданнями та ін.).

7. Креативність молодших школярів значною мірою пов'язана з рисами, які негативно сприймаються вчителем, а тому формування творчого потенціалу учнів необхідно супроводжувати розвитком навичок контролю за “негативними” аспектами креативності та готувати вчителів до конструктивного сприймання й використання “небажаних” проявів креативності.
8. Найбільш важливими принципами методики проведення психологічного тренінгу творчих станів є: 1) формування достатньо високої етики поведінки; 2) окреслення зони можливої творчості та попередження про небажані творчі прояви; 3) формування навичок гальмування помилкових творчих дій; 4) активізація творчого стану засобами СПТ із введенням, при необхідності, спеціальних психотехнічних вправ на блокування негативних сторін процесу самовиявлення.
9. Структура особистості молодших школярів виявилася чутливою до цілеспрямованих педагогічних впливів, що проявляється в легкій активізації й переконфігурації рис і властивостей, які тренуються у вправах психологічного тренінгу.
10. У психологічному аспекті цілеспрямоване формування єдності та активності протилежних властивостей особистості засобами соціально-психологічного тренінгу креативності стимулює глибинні структурні зміни зв'язків їх рис, а в педагогічному аспекті - дозволяє дитині навчитися уникати негативних сторін, що обов'язково супроводжують творчість, контролювати свій і обирати необхідний психічний стан за власним рішенням, підвищувати ймовірність творчої самореалізації.
11. Реальна творча продуктивність молодших школярів – це системний ефект взаємодії креативності (як властивості особистості) та системи понять, вмінь і навичок у певній предметній області. Соціально-психологічний тренінг активізує й зближує ці два вектори в багатовимірному просторі в особистісній структурі, що забезпечує значне збільшення показників творчих досягнень. Розроблена теоретична модель конструювання психологічного тренінгу може бути реалізована в будь-якій предметній області. Модель і принципи конструювання психологічного тренінгу з метою формування креативності особистості молодших школярів можуть бути покладені в основу розробки індивідуальних програм розвитку творчого потенціалу дітей, адаптувати їх до умов конкретної школи, індивідуальності учнів, технічних і організаційних можливостей.

Проведене дослідження відкриває цікаві перспективи нової розробки проблеми формування креативності молодших школярів. До подальших напрямів досліджень проблеми формування творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку ми вважаємо за доцільне віднести наступні.

1. Порівняльний аналіз впливу окремих психотехнічних вправ соціально-психологічного тренінгу на факторну структуру рис особистості (в тому числі й на креативність) із метою розробки найбільш ефективної педагогічної системи розвитку творчої особистості молодших школярів.

2. Вивчення особливостей та еволюції особистості дитини в багатовимірному просторі психічних властивостей з метою розробки психодіагностичної системи спостереження за розвитком особистості та підготовки можливості формулювання індивідуальних програм прискореного розвитку креативності дітей.

3. Дослідження й розробка методів самостійного ініціювання в собі творчого стану дитиною (без участі дорослих) з метою творчого вирішення учбових та життєвих проблем.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Воронюк І.В. Творчий потенціал і самореалізація особистості молодшого школяра: Зб. наук. пр. Психологія. Випуск 11. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. – С. 313-319.

2. Воронюк І.В. Проблема вивчення креативності в зарубіжній психології //Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України, 2001. - № 1, січень-лютий. – С. 45-48.

3. Воронюк І.В. Міжстатеві відмінності творчого потенціалу молодших школярів // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України, 2001. - № 6, листопад-грудень. – С. 8-11.

4. Воронюк І.В. Особистісні детермінанти творчого потенціалу молодших школярів // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 14, 2001. – С. 172-184.

5. Зінченко Л.М., Воронюк І.В. Психолого-педагогічні стратегії та методи розвитку творчого потенціалу молодших школярів // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 16, 2002. – С. 120-130.

6. Воронюк І.В. Психологічні аспекти оцінки рівня сформованості творчої особистості учня: Зб. наук. пр. Педагогічні науки. Випуск 16. – Херсон: Айлант, 2000. – С. 107-109.

7. Зинченко Л.Н., Воронюк И.В. Структурный анализ внутренних факторов творчества младших школьников // Психолог в детском саду. Ежеквартальный научно-практический журнал. – Обнинск: Центр развития образования, 2001. - № 1-2. – С. 169-181.

8. Воронюк І.В. Діагностика та розвиток креативності менеджера освіти в системі підвищення кваліфікації: Зб. наук. пр. Метода. Випуск “Аспекти” / За ред. М.Ф. Бойка. – К.: ТОВ “Міжнар. Фін. Агенція”, 1998. – С. 7-10.

9. Воронюк І.В. Психологічні умови формування творчих станів і стимулювання творчості молодших школярів. // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 35-річчю наукової та педагогічної діяльності академіка С.Д.Максименка 17-18 грудня 2001 р. – Том II, К., 2002.- С.44-48.

10. Воронюк І.В. Формування творчих станів і розвиток креативності молодших школярів (методичні рекомендації для вчителів початкових класів). – Херсон: РІПО, 2002. – 22 с.

АНОТАЦІЇ

Воронюк І.В. **Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів.** – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2003.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних факторів творчої діяльності молодших школярів і виявленню шляхів формування в них творчих станів. Розглянуто теоретичний зміст, співвідношення й емпіричні засоби виміру та оцінки для понять “креативність”, “творчий потенціал”, “творчий стан”, “фактори креативності”. У дослідженні теоретично обґрунтована й емпірично сконструйована модель латентних факторів, які супроводжують підвищений рівень творчого потенціалу молодших школярів.

З урахуванням міжстатевих відмінностей у детермінантах творчості школярів розроблена та перевірена методика соціально-психологічного тренінгу формування творчого потенціалу методом коливання стану особистості психотехнічними вправами, які активізують протилежні властивості особистості. Методом факторного аналізу виявлено особливості структурних змін системоутворюючого фактору “Креативність”. Розроблено спосіб спостереження за розвитком креативності дитини впродовж формуючого експерименту в багатовимірному просторі властивостей особистості методом кластерного аналізу.

Запропоновано принципи проведення та модель розробки психологічних тренінгів, спрямованих на інші вікові категорії й області творчості на основі методу коливання стану особистості, виклику творчого стану та формування креативності як риси особистості.

Ключові слова: креативність, креативна особистість, творчий потенціал, творчий стан, фактори креативності, творча продуктивність, творча обдарованість, креативні риси, розвиток творчої особистості, соціально-психологічний тренінг.

Воронюк И.В. **Психологические особенности реализации творческого потенциала младших школьников.** – Рукопись

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию психологических факторов творческой деятельности младших школьников и методов формирования у них творческих состояний. В ней рассмотрены теоретическое содержание, соотношение и эмпирические средства измерения, оценки для понятий “креативность”, “творческий потенциал”, “творческое состояние”, “факторы креативности”.

Креативность рассматривается как свойство личности, состоящее в тенденции к решению проблем по-новому, субъективно или объективно новыми средствами, действиями или методами. Эмпирически креативность определяется как главная компонента системы тестовых и экспертных оценок творческого потенциала, определенным образом, связанная с другими свойствами личности, и рассматривается как их системный эффект, который во взаимодействии с другими факторами обуславливает уровень творческой самореализации личности.

Для активизации креативности необходимо создание особого психического состояния (физиологической, интеллектуальной, личностной, эмоциональной сферы), способствующего творческому процессу. Понятие “творческое состояние” включает в себя одновременную активированность системы личностных характеристик, включающих компоненты повышающие вероятность достижения творческого результата.

Понятие “факторы креативности” определяется как реальная личностная конфигурация свойств, баланс которых или тормозит, или стимулирует творческую деятельность. Эмпирически конфигурация обнаруживается как система латентных факторов многомерного пространства свойств личности.

“Творческий потенциал” (ТП) рассматривается как уровень внутренней готовности ребенка выполнить творческие действия. Эмпирически “творческий потенциал” измеряется как дальность ребенка до центра кластера учеников с высоким уровнем творческих достижений в многомерном пространстве свойств личности.

В исследовании использован интегративный, многомерный системный подход, теоретически обоснованна и эмпирически сконструирована модель латентных факторов, которые сопровождают повышенный уровень творческого потенциала младших школьников (в пределах многомерного пространства показателей исследования). В результате констатирующего эксперимента выявлены значимые различия в детерминантах творческих достижений мальчиков и девочек на уровне средних значений показателей, корреляционных связей и латентных факторов; определены возможные пути повышения творческого потенциала младших школьников; выявлены факторы торможения их творчества; сформулирована стратегия развития учащихся методом изменения личностного состояния.

С учетом межполовых отличий в детерминантах творчества школьников разработана и проверена методика социально-психологического тренинга (СПТ) по формированию творческого потенциала методом колебания состояния личности психотехническими упражнениями, которые активизируют противоположные свойства личности. Методика тренинга включает последовательность упражнений, направленных на отдельные свойства личности и их группы. Опираясь на теоретическую модель конструирования СПТ, ведущий тренинга формирует из предложенных вариантов последовательность упражнений таким образом, чтобы: 1) вызвать творческое состояние – активировать противоположные свойства личности; 2) активизировать знания и умения в целевой проблемной области; 3) дать ребенку творческую задачу в условиях ограничения времени

на выполнение и с сильной мотивацией; 4) при необходимости выполнить дополнительные упражнения с целью развития недостаточно развитых свойств личности, способствующих творчеству; 5) перенаправить “состояние творчества” ребенка на жизненные ситуации и проблемы.

Каждая предметная область требует своей конфигурации латентных факторов, способствующих творчеству. Взаимодействием с творческими проблемами личность формирует конфигурацию черт, необходимую в данной предметной области творчества. Творческий потенциал состоит в близости реальной конфигурации личности к конфигурации личности, способствующей творческим достижениям в конкретной предметной области, а психологический тренинг – это способ помочь ученику в активизации необходимой конфигурации через творческое состояние, которое есть промежуточным состоянием между разными конфигурациями. Многократное взаимодействие с творческой задачей на фоне творческого состояния формирует и стабилизирует креативность как свойство личности, что проявляется в активизации у младших школьников творческого состояния в столкновениях с внеучебными жизненными задачами и проблемами.

В процессе формирующего эксперимента методом факторного анализа выявлены особенности структурных изменений системообразующего вектора “Креативность” в области интеллектуальной деятельности школьников. Реальная творческая продуктивность младших школьников – это системный эффект взаимодействия креативности (свойства личности) и системы понятий, умений и привычек в некоторой предметной области. Социально-психологический тренинг активизирует и сближает эти два вектора многомерного пространства в структуре свойств личности, что и обеспечивает значительное увеличение показателей творческих достижений.

Определены позитивные и негативные эффекты влияния методом колебания на состояния личности. Разработан способ наблюдения за эволюционным развитием ребенка на протяжении формирующего эксперимента в многомерном пространстве свойств личности методом кластерного анализа. Предложена теоретическая модель и принципы конструирования психологических тренингов, направленные на другие возрастные категории и области творчества на основе метода колебания состояния личности, вызова творческого состояния и формирования креативности как черты личности.

Ключевые слова: креативность, креативная личность, творческий потенциал, творческое состояние, факторы креативности, творческая продуктивность, творческая одаренность, креативные черты, развитие творческой личности, социально-психологический тренинг.

Voronyuk I.V. **Psychological peculiarities of realization of creative potential of younger schoolchildren.** – Manuscript

Thesis to confer the academic degree of candidate in psychology specialized to 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – The National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kiev, 2003.

Thesis is aimed to the research of psychological factors of creative activity of younger

schoolchildren and methods of formation their creative states. The author the theoretical content, correlation and empiric methods of measurement and evaluation for the concept “creativity”, “creative potential”, “creative state”, “factors of creativity”. In this research the author substantiated theoretically and designed empirically the model of latent factors which accompany the advanced level of creative potential of younger schoolchildren.

Taking into the account the interpersonal differences in the determinants of schoolchildren creativity the author developed and tested the methods of social and psychological training of moulding the creative potential by means of variation of state of personality with the help of psycho-technical exercises, which activize the different contrary personality’s features. By means of factor analysis the author exposed the peculiarities of structural changes in system-constructive factor “creativity”. It is elaborated the method of observation for the evolutional development of the child during the moulding experiment in plenty measurable space of personal features by means of cluster analysis.

It is proposed the principles of realization and the model of development of psychological trainings aimed to the other age categories and areas of creativity on the basis of method of variation of state of personality, the call of creative state and the formation of creativity as the feature of personality.

Key words: creativity, creative potential, creative state, factors of creativity, creative productivity, a natural gift of creativity, creative features, development of a creative personality, social and psychological training.